

ПИТАЊЕ АДРЕСАТА ПОСЛАНИЦЕ ЈЕВРЕЈИМА

— свршетак* —

Адресати посланице Јеврејима су тражени у разним хришћанским црквама од Вавилона и Мале Азије до Рима и Шпаније, од Египта до Македоније, али до неких поузданих резултата се није дошло. Разлог томе лежи у самој посланици, која даје повода и основа за различите претпоставке, али сигурне доказе ни за једну. Уз то, одсуство одређене црквене традиције у погледу њених адресата оставља отворена врата даљим и новим нагађањима, као што ћемо то у току нашега даљег излагања видети.

Колико нам је из старе хришћанске литературе познато, посланица Јеврејима је први пут употребљена у Риму, и то је био довољан разлог за претпоставку да је посланица првобитно упућена у место у ком се први пут појавила, у Рим. Томе гледишту у прилог треба да говори завршни поздрав: „Поздрављају вас браћа из Италије“ (Јевр. 13, 24) и околност да је Тимотеј у Риму био добро познат (Јевр. 13, 23).¹ Под „браћом из Италије“ претставници овога гледишта подразумевају један круг талијанских, првенствено римских хришћана, који живе далеко од своје отаџбине, на месту одакле писац посланице пише, а у страдањима, споменутих у посланици (Јевр. 10, 32—34; 12, 4) виде Неронова и Диоклецианова гоњења.² У том смислу истиче се упадна сличност између посланице Јеврејима 10, 32—33: „Сећајте се ранијих дана, у које, просветљени, многу борбу страдања поднесосте, које поставши сами за гледање са срамота и невоља, а које поставши другови онима који су тако живели“, и Тацитовог (Ann. XV, 44) извештаја; *Pereuntibus addita ludibria... hortos suos spectaculo Nero obtulerat.*³ Под јелима, споменутих у посланици (Јевр. 13, 9), не подразумевају јела прописана Мојсијевим законом, већ аскетске прописе који се ослањају на јудејство (ср Рим. 14; Кол. 2).⁴ За Рим треба да говори постојање више старешина и цркава у месту првих читалаца посланице (Јевр. 13, 24),⁵ пошто је и апостол Павле у крилу Римске цркве разли-

* Види „Богословље“, год. V (XX), св. 1 и 2, 33 и д.

¹ A. Jülicher, *Einleitung in das Neue Testament*. Tübingen 1906, 140; W. Manson, *The Epistle to the Hebrews*. London 1951, 12.

² R. Knopf, *Einführung in das Neue Testament*. Giesen 1919, 80.

³ Tacitus, Ann. XV, 44; D. E. J. Völter, *Der sogenannte Hebräerbrief*. Amsterdam (Overgedruht uit Teyler's Theologisch Tijdschrift Zesde Jaargang Aflevering).

⁴ Th. Zahn, *Grundriss der Einleitung in das Neue Testament*. Leipzig 1928, 72. 80.

⁵ A. Seeberg, *Der Brief an die Hebräer*. Leipzig 1912, 2.

ковао три заједнице: домаћу цркву Приске и Акиле, којој су припадале личности њему блиске (Рим. 16, 3—13), затим једну другу и једну трећу (Рим. 16, 14—15). Да су адресати посланице Јеврејима једна од поменутих група, то нико не зна, али Т. Цан ипак мисли да није невероватно да су адресати наше посланице један јудеохришћански круг у Римској цркви,⁶ пошто се 58. године, када је апостол Павле писао Римљанима, њихова црква састојала претежно од рођених Јевреја и мањег броја хришћана из многобоштва, тако да се у целини могла сматрати као јудеохришћанска. Када се овакав састав Римске цркве променио, није нам познато, али се зна да је касније поред апостола Павла било и других, јудеохришћанских мисионара који су у Риму делали (Кол. 4, 11; Филип. 1, 14—17) првенствено на обраћању својих сународника. Стога и чињеница да су Климент Римски и Ермачећ већ знали за посланицу Јеврејима, има своје природно објашњење у томе што су, наводно, римски хришћани били адресати посланице. У погледу њиховога гоњења Т. Цан напомиње да је пре Неронових гоњења цар Клаудија протерао Јевреје из Рима (Дел. ап. 18, 2), па су том приликом били погођени Приска и Акила, који су тада већ били хришћани.⁷ Стара Римска црква је једно време показивала тежњу за враћањем на старозаветна схватања. О томе нам говоре посланица апостола Павла Римљанима, посланица Варнвина, обе посланице Климента Римског и Ермин Пастир, а посланица Јеврејима би требало да буде класичан докуменат о томе.⁸ И речи посланице Јеврејима 2, 3: „... ако не маримо за толико спасење, које поче Господ проповедати и онда га они који су чули, потврдише међу нама“, примењују се на Римску цркву, коју су основали јудеохришћани придошли у Рим.⁹ Да је посланица Јеврејима упућена у Рим В. Мансон доказује аргументима узетим из посланице Римљанима, где се у 1, 18—32 о многобошцима говори у трећем лицу, док се на почетку друге главе исте посланице у обраћању Јеврејима употребљава друго лице (Рим. 2, 1—6). У посланици Римљанима (2, 17—29) Јеврејин се сматра поседником највише привилегије, и о његовом преимућству се такође говори (Рим. 3, 1—20). Да је апостол Павле пишући Римљанима имао у виду јудеохришћане, В. Мансон доказује и местом Рим. 4, 1, где се Аврам назива нашим телесним оцем; хришћани из многобоштва су духовна деца Аврамова, док су адресати посланице то по свом природном пореклу.¹⁰ У прилог свом гледишту наводи и речи посланице Римљанима 7, 1: „Говорим онима који знају закон“, а места из посланице Јеврејима (6, 10; 10, 32—34; 13, 7) доводи у везу са Римском црквом (ср. Рим. 5, 3—5; 8, 18—19; 8, 31—39; Јевр. 10, 24—25; Рим. 15, 7).¹¹ На крају закључује да су и адресати посланице Јеврејима римски јудеохришћани. Овако исто мисли и А. Велч под претпоставком да је посланицу Јеврејима написао апостол Петар. То је посебна хипотеза у вези са ауторством наше посланице, у коју се овом приликом не можемо упуштати. Је-

⁶ Th. Zahn, Einleitung in das Neue Testament II. Leipzig 1907, 151.

⁷ Ibid. 148—149.

⁸ D. E. J. Völter, o. c. 34.

⁹ B. Heigl, Verfasser und Adresse des Briefes an die Hebräer. Freiburg 1905, 219—220; Th. Zahn, Einleitung II, 149.

¹⁰ W. Manson, o. c. 174—175.

¹¹ Ibid. 12—13.

дино би могли да поставимо питање, које и сам А. Велч поставља, да ли је апостол Петар био у Риму и делао у Римској цркви пре но што је написана посланица Јеврејима? Он сматра да јесте и позива се на место Јевр. 13, 19, где Апостол моли адресате посланице да се моле Богу за њега, не би ли им био брже враћен.¹² Р. Перделвиц се позива на термин ἡγορευσι, примењен на проповеднике Христове науке, који се среће се у посланици Јеврејима (у другим новозаветним списима не) и у 1 посланици Климента Римског.¹³ У посланици Јеврејима 13, 7. 17. 24 се о старешинама говори истим изразима као и у 1 посланици Климентовој 1, 3.¹⁴ Овај термин је формиран у профаном речнику, па је касније примењен на старешине јудејских и хришћанских заједница, а да при том његово значење није било ограничено само на једну одређену цркву. Он звучи јелинистички и њиме се очигледно означава извештан ауторитет; не означава суштину једне хришћанске службе већ само положај служитеља у Цркви, потсећајући нас на термине које апостол Павле употребљава у посланици 1 Солуњанима 5, 12 и посланици Тимотеју 5, 1; 5, 17. У посланици Јеврејима ἡγορευσι су проповедници речи Божје (Јевр. 13, 7), душебрижници (Јевр. 13, 17), који су свој ауторитет добили кроз реч Божију (Јевр. 13, 7); реч Божија је највиши ауторитет, а не човек.¹⁵ Околност да се овај термин среће у посланици Јеврејима и код раних римских хришћанских писаца, Климента, а затим и код Ерме (Виз. II, 2, 6; III, 4, 7), треба, наводно, да укаже на Римску цркву као адресате посланице Јеврејима. Резимирајући све што је до сада речено о Римској цркви у вези са овим питањем, Т. Цан каже да њој најбоље одговара оно што се из посланице Јеврејима може сазнати о њеним адресатима.¹⁶ Тако исто мисле Штратман,¹⁷ Ветштајн, Кестлин, Холцман, Алфорд, Курц, Ренан, Манголд, Харнак,¹⁸ Фон Зоден, Јилихер, Барт, Мофат, Зебергер¹⁹ и други.

Тачно је да је посланица Јеврејима била позната у Риму још пре краја првога века, али то није довољан, нити сигуран доказ, да је она Римској цркви била првобитно намењена. И остали разлози, наведени у корист ове хипотезе такве су природе да се могу односити и на многе друге цркве. Тако на пример, Тимотеј је био познат у Риму (Рим. 16, 21), али исто тако у Филипима (Филип. 1, 1; 2, 19), Колоси (Кол. 1, 1)²⁰ и многим другим местима где је делао његов велики учитељ. Поздрав од браће из Италије (Јевр. 13, 24) не доказује да је посланица упућена у Италију, него да се њен писац за време писања налазио у неком месту, вероватно пристаништу Италије.²¹ Страдања, о којима је реч у посланици Јеврејима (10, 32—34), не могу се односити на Римску цркву, јер она до 64. године није страдала, а гоњења из 64. године се не слажу са оним што је у посланици Јеврејима речено.

¹² A. Welch, The Authorship of the Epistle to the Hebrews. Edinburg 1898, 27.

¹³ R. Perdelwitz, Das literarische Problem des Hebräerbriefes. ZNTW 1910, 74.

¹⁴ W. Michaelis, Einleitung in das Neue Testament. Bern 1940, 274.

¹⁵ O. Michel, Der Brief an die Hebräer. Göttingen 1949, 334—335.

¹⁶ Th. Zahn, Einleitung II, 151.

¹⁷ H. Strathmann, Der Brief an die Hebräer. Göttingen 1949.

¹⁸ G. Lünemann, Kritisch-exegetisches Handbuch über den Hebräerbrief (In XIII Abt. von Meyers Komm.). Göttingen 1878, 37.

¹⁹ J. Nickel, Der Hebräerbrief. Biblische Zeitfragen. Münster 1914, 219.

²⁰ H. Windisch, Hebräerbrief. Tübingen 1913, 115.

²¹ J. Belser, Einleitung in das Neue Testament. Freiburg 1901, 603.

Сем тога у посланици 1 Климентовој (гл. 5. и 6.) се истиче смрт апостола Петра и Павла, као и мноштва других одабраних хришћана, па би с правом очекивали да се смрт истих личности спомене и у посланици Јеврејима, кад би се радило о истим гоњењима.²² Противу Рима као места назначења посланице Јеврејима говори и чињеница да је Рим ову посланицу доста касно унео у свој канон. Да је упућена у Рим то би Римска црква морала да зна, знала би ко јој пише, и не би се двоумила у погледу писца посланице и њене каноничности. Морала би на западу да буде нека традиција у вези са посланицом Јеврејима, али *consuetudo latina* о томе ништа не зна.²³ Стога гледиште да је посланица Јеврејима упућена у Рим не значи ништа друго до одрицање ауторства апостола Павла. Ко може да замисли да је апостол Павле, који је у Риму боравио, римским хришћанима упутио овакву једну посланицу,²⁴ не споменувши баш ни једну личност ове цркве (ср. Рим. 16)? Спори улазак посланице Јеврејима у канон Римске цркве Р. Перделвиц покушава да оправда претпоставком да је она у Рим доспела као анонимни препис једне беседе, коју је у Малој Азији одржао неки путујући учитељ, а један римски хришћанин преписао и послао у Рим једном кругу хришћана.²⁵ Али, кад би то тако било, Римска црква ову посланицу никада не би унела у свој канон, а још мање признала за дело апостола Павла. Рим као место адресата посланице Јеврејима мора отпасти, јер на основу наведених разлога у обзир би могле да дођу и друге цркве у Италији и ван Италије, које су се служиле грчким језиком.²⁶ Речи посланице Јеврејима 5, 12: „Јер ви који би требали да сте учитељи по времену, опет требате да вас ко учи прве почетке речи Божијих, и опет требате млека, а не тврде хране“, не могу се односити на Римску цркву,²⁷ јер у њој тешко да је било много хришћана из прве хришћанске генерације, која је слушала самога Господа (ср. Јевр. 2, 3).

*
* *
*

Хр. Фр. Беме мисли да се на цркву у Антиохији може применити све оно што се из посланице Јеврејима сазнаје о њеним адресатима. Сем тога из Дела апостолских 11, 19—26 се види да је Антиохијска црква поред Јерусалимске била једна од најистакнутијих и најстаријих хришћанских цркава. Њу су основали јудеохришћани, а из Дела апостолских 15, 1—2 и посланице Галатима 2, 11—14 сазнајемо да су јудеохришћани у њој и касније имали утицаја. То је била велика црква (Дел. ап. 11, 21—26) у којој су делали апостол Павле и Варнава (Дел. ап. 13, 1; 14, 26; 18, 22—23), а када је хришћанима у Јудеји запретила невоља, она им је прва притекла у помоћ (Дел. ап. 11, 27—30). Хришћани у Антиохији су били изложени гоњењима, а како је посланица написана уочи јудејског рата, сасвим је вероватно да је рим-

²² J. Belser, о. с. 613; B. Heigl, о. с. 221.

²³ B. Heigl, о. с. 218.

²⁴ L. Schade, Die Entscheidung der Bibelkommission über den Hebräerbrief. Kölner Pastoralblatt, 1916, 169.

²⁵ R. Perdelwitz, о. с. 75—76.

²⁶ H. Windisch, о. с. 115.

²⁷ E. Riggenbach, Der Brief an die Hebräer. Leipzig 1913, XLIV.

ска војска на путу из Сирије за Палестину боравила у Антиохији. Зато је за разорење Јерусалима и пропаст јудејске државе писац посланице могао читаоцима у Антиохији да пише: „..... колико видите да се приближује дан“ (Јевр. 10, 25).²⁸ Поједине присталице хипотезе о Варнави као писцу посланице Јеврејима сматрају да је посланица написао апостол Варнава за цркву у Антиохији, која се састојала претежно од хришћана из многобоштва, али је прочитана у Риму као беседа пред римским јудеохришћанским слушаоцима.²⁹ Разлози наведени у прилог Антиохијској цркви као месту адресата посланице Јеврејима нису неосновани, али ни довољно јаки да би смо могли ову претпоставку да усвојимо. Антиохија је била значајан мисионарски центар за обраћање многобожаца, у ком су радили највећи хришћански мисионари, учитељи и пророци, тако да се ни на ову цркву не могу односити речи посланице Јеврејима 5, 12. Да ли је Тимотеј био у присним односима са овом црквом? Да ли је икада ова црква дошла у опасност да се врати на старозаветни култ? Да ли је за мали број јудеохришћана у овој цркви била потребна посебна посланица, која ће им поред њихових врских старешина објашњавати узвишеност Новог завета над старим?

*
* * *

Слике из поморског и спортског живота (Јевр. 6, 18—19; 12, 1) дале су повода да се адресати посланице Јеврејима траже у неком приморском полугрчком граду, у ком су Јевреји имали прилике да гледају разне нејеврејске утакмице. У том погледу највише би одговарала Кесарија, на коју, наводно, указује историја адресата и алузије на њихове пороке, којих треба да се одрекну; телесни греси, споменути у посланици Јеврејима 13, 4 чешће се срећу код становника приморских градова него у унутрашњости. На Кесарију, по мишљењу претставника ове хипотезе, указују и политичке околности у времену када је написана посланица Јеврејима. Наиме, за време прокуратора Феликса у Кесарији је дошло до врхунца суревњивости између богатих Јевреја и многобожаца, а када је Нерон одузео Јеврејима њихова права, многобошци су остали господари града. Царски рескрипт из 61. године узнемирио је јако јеврејски народ и довео до рата, што је све имало свога одраза и у Кесарији. На хришћане у Кесарији неповољно су деловали и догађаји у Јерусалиму, трвење између Феста и Јевреја и убијство Јакова старијег после смрти Феста а пре доласка Албинуса. Спољне невоље су изазвале кризу у животу Кесаријске цркве, али оне нису погодиле ову цркву свом жестином; посланица Јеврејима би требало да буде реч утехе у овако тешкој ситуацији, закључује Х. Барлет, једини претставник овога гледишта.³⁰

О стању хришћанске цркве у Кесарији у време када је писана посланица Јеврејима, ми немамо одређених историјских података, а аргументи на којима се ова претпоставка оснива, могу се слободно применити на сваки други приморски а и неприморски град. У посла-

²⁸ Chr. Frid, Boehme, *Epistola ad Hebraeos*. Lipsiae 1925, XXXII—XXXIV.

²⁹ J. Nickel, o. c. 219.

³⁰ H. Barlet, *Expositor* 1903, VIII; B. Heigl, o. c. 214.

ници Јеврејима 6, 7—8 употребљена је слика из земљорадничког живота, па се по истој логици адресати посланице морају тражити тамо где се становништво бави земљорадњом. Међутим, цело ово питање постаје јасно, ако се узме да је апостол Павле у време писања посланице Јеврејима био под свежим утисцима путовања, војничког и позоришног живота у Риму, па је, сасвим природно, у посланици поменути поређења употребио, тим пре, што војничке и гимнастичке термине употребљава и у другим својим посланицама (1 Кор. 9, 24; Филип. 3, 14; 1 Тим. 6, 12).³¹

*
* *
*

Острво Кипар, у чијем становништву је било хиљаде Јевреја, није остало незапажено, нарочито од претставника хипотезе о Варнави као писцу посланице Јеврејима. Семе хришћанске науке овамо су донели јудеохришћани из Јерусалима, и како су они своју делатност ограничавали на Јевреје (Дел. ап. 11, 19), изгледа да је и апостол Павле са Варнавом на свом првом мисионарском путовању на Кипру проповедао искључиво у синагози (Дел. ап. 13, 4—12). Одвојивши се од апостола Павла, Варнава је касније преузео бригу над овом црквом (Дел. ап. 15, 39), и кад би Варнава био писац посланице Јеврејима, онда би имали довољно разлога да њене адресате тражимо на Кипру. Но, хипотеза о Варнави као писцу посланице Јеврејима је напуштена,³² а о првим данима Кипарске цркве скоро ништа не знамо, тако да не можемо да нађемо разлоге због којих би апостол Павле овој цркви упутио једну овако значајну посланицу. Стога, хипотеза о Кипру као месту адресата посланице Јеврејима, може само да нам послужи као пример из којег се да видите како је питање адресата посланице тесно спојено са питањем њенога писца; ова два питања се једно без другог не могу решавати.³³

*
* *
*

А. М. Дибарл примећује да Малој Азији, нарочито Галатији одговарају околности које имамо у посланици Јеврејима. Галати су, наиме, учествовали у скупљању помоћи за јерусалимске хришћане (Гал. 4, 13—14; ср. Јевр. 6, 10; 10, 32—33), добијали дарове Духа Светога (ср. Гал. 3, 5; Јевр. 2, 4), а цркве у Малој Азији су се живо интересовале за читање Старога завета, те апостол Петар хвали ову њихову ревност (2 Петр. 1, 19). У таквој средини је апостол Павле могао алегоријски да тумачи историју о Сари и Агари (Гал. 4, 24—30).³⁴ Д. Г. Хр. Штор узима податке о Галатима из посланице коју им је апостол Павле упутио (Гал. 1, 6; 3, 1—4; 4, 11—20; 5, 7; 6, 17), па их примењује на адресате посланице Јеврејима. Галатијски Јевреји су прогањали тамошње хришћане, а то су чинили и у суседним крајевима (Дел. ап. 13,

³¹ В. Heigl, о. с. 215.

³² Види моју расправу: „Хипотеза о Варнави као писцу посланице Јеврејима“, „Богословље“, 1957/1.

³³ Е. Riggerbach, о. с. XLVI—XLVII.

³⁴ А. М. Dubarle, Redacteur et destinataires de l'Épître aux Hébreux. RB 1930, 523—525.

50; 14, 2—4; 2 Тим. 3, 11). Лажни учитељи су користили ову прилику (Гал. 1, 7—9; 4, 17; 5, 7—12) и одвлачили хришћане од њихових старешина и чисте науке. Оваква ситуација у Галатији изазвала је писање посланице Јеврејима, која је по мишљењу Д. Г. Хр. Штора написана у Коринту, после протеривања Јевреја из Италије, у времену о ком се говори у Делима апостолским 16, 6—18, 23, и по повратку Тимотеја из Македоније.³⁵

Претставници овога гледишта су, по нашем мишљењу, на добром путу када своје погледе бацају на Малу Азију. Ипак, Галатију као место адресата посланице Јеврејима не можемо да усвојимо из разлога које ћемо изнети на крају ове расправе, излажући наше гледиште на овај проблем.

*
* *
*

Одредити место где се налазе први читаоци посланице Јеврејима није лако, али ако се већ мора мислити на локалне прилике, онда их најпре треба тражити у Александрији, вели Ед. Ројс.³⁶ Стојећи на становишту да је посланица Јеврејима дело Аполосово, М. Фридлендер претпоставља да је она написана за бивше припаднике секте мелхиседекијана којима је, наводно, и сам Аполос припадао. По мишљењу овога научника први читаоци посланице Јеврејима су један изолован круг бивших мелхиседекијана, који је дуго био у вези са Александријом, и који је сада склон да се из хришћанства опет врати мелхиседекијанима.³⁷ Пошто се у посланици Јеврејима говори о привржености храмовном култу, у обзир може да дође само Јерусалим и Египат, јер је само на та два места било јеврејских храмова у време када је посланица Јеврејима написана, примећује Т. К. Линеман.³⁸ У прилог Александрији као месту адресата посланице Јеврејима наводи се и „александријски“ дух посланице и чињеница да је посланица Јеврејима дошла до великог угледа у Хришћанској цркви захваљујући Александрији.³⁹ А како се у Мураторијевом фрагменту под именом апостола Павла спомиње и једна посланица Александринцима, поједини тумачи мисле да ту треба подразумевати нашу посланицу Јеврејима.⁴⁰

Ми, наравно, не можемо у Мураторијевом фрагменту под „Ad Alexandrinos“ да подразумевамо посланицу Јеврејима, јер ова од најстаријих времена носи наслов *προς Ἑβραίων*, како у свим грчким рукописима и њиховим преводима, тако и у цитатима светих отаца.⁴¹ Сама садржина посланице не наговештава да су њени адресати бивши

³⁵ D. G. Chr. Stoor, Pauli Brief an die Hebräer. Tübingen 1789, LXIV—LXVII.

³⁶ Ed. Reuss, Die Geschichte der heiligen Schriften Neuen Testaments. Braunschweig 1874, 149.

³⁷ M. Friedländer, La secte de Melchisedeck et l'Épître aux Hebreux. REJ 1882, 199.

³⁸ G. C. A. Lünemanni, Disputatio de litterarum, quae ad Hebraeos inscribitur, primis lectoribus. Gottingae 1853, 6.

³⁹ Fr. Bleek, Der Brief an die Hebräer. Berlin 1828, 42—43.

⁴⁰ G. Lünemann, Kritisch exegetisches Handbuch über den Hebräerbrief. Göttingen 1878, 40.

⁴¹ Fr. Bleek, Einleitung in das Neue Testament. Berlin 1875, 608; W. Michaelis, o. c. 272.

александријски сектанти, мелхиседекијани. Хришћанска црква у Александрији је, додуше, врло стара; можда је још за живота Христовог доде допро глас нове науке, који се и касније одржао без контакта са црквом у Јерусалиму. Из кругова тих хришћана произашао је Аполос (Дел. ап. 18, 24—26), и како он још 50. године није имао везе са организованом Црквом, то је и оснивање Александријске цркве морало да дође нешто касније.⁴² Али, са Александријом нису имали везе ни апостол Павле ни Тимотеј, већ је тамошњу цркву основао еванђелист Марко.⁴³ Што се пак тиче јеврејског храма у Египту, тамошњег култа и наводне привржености адресата посланице Јеврејима за тај храм, можемо рећи да до тога храма ни сами Јевреји нису много полагали и ми не можемо да претпоставимо да су они касније као хришћани желели да се врате култу тога храма.⁴⁴ Египатски Јевреји нису никада престајали да иду у Јерусалим и да тамо приносе жртве у храму њихових отаца,⁴⁵ те је сасвим одбачено гледиште да је писац посланице Јеврејима имао у виду храм у Леонтополису.⁴⁶ У Александрији и Египту није било гоњења,⁴⁷ а стара црквена традиција не зна ништа о томе да је посланица Јеврејима упућена у Александрију. Да је апостол Павле ову посланицу упутио александријским хришћанима, то би истакнути учитељи ове цркве морали знати. Зар Пантен и Климент Александријски не би о томе ништа рекли?⁴⁸ Зар се не би хвалили овом посланицом? Они, међутим, о томе ништа не говоре.

*

* * *

Под претпоставком да је Аполос писац посланице Јеврејима X. Апел њене адресате види у Аполосовој партији у Коринту.⁴⁹ Повода за ову идеју дала му је употреба посланице Јеврејима у 1 посланици Климента Римског Коринћанима, из које се види (1, 2) да је њен писац био у Коринту, где је могао да нађе и упозна посланицу Јеврејима. Како је Коринтска црква ову посланицу високо ценила, Климент Римски је у својој посланици њу употребио, да би на своје читаоце оставио што јачи утисак. У својој 1 посланици Коринћанима Климент Римски употребљава шест пута и 1 посланицу Коринћанима апостола Павла. И, пошто Климент Римски употребљава 1 посланицу Коринћанима апостола Павла и посланицу Јеврејима, X. Апел закључује да је и посланица Јеврејима упућена у Коринт.⁵⁰ Као доказ за ову своју тезу он наводи и околност да се читаоци 1 посланице Климентове као и читаоци посланице Јеврејима потсећају на смрт њихових старешина (1 Клим. 44, 5; Јевр. 13, 7). Сем тога, за адресате посланице Јеврејима

⁴² E. Riggensbach, о. с. XLIV—XLV.

⁴³ F. W. Farrar, *The Epistle of Paul the Apostle to the Hebrews*. Cambridge 1902, 27; Euseb. H. E. II, 16, 24; Th. Zahn, *Einleitung II*, 156.

⁴⁴ Fr. Bleek, *Einleitung in das Neue Testament*. Berlin 1875, 611.

⁴⁵ G. Lünemann, о. с. 10.

⁴⁶ E. Riggensbach, о. с. XLV.

⁴⁷ I. Rohr, *Der Hebräerbrief*. Bonn 1916, 2.

⁴⁸ P. N. Trempela, *Ypomnima eis tin pros Ebraious kai tas epta katholikas. Athina* 1941, 22.

⁴⁹ H. Appel, *Der Hebräerbrief, ein Schreiben des Appolos an Judenchristen der korinthischen Gemeinde*. Leipzig 1918, 44.

⁵⁰ *Ibid.* 27—28.

се каже да су служили светима, скупљали прилоге за јерусалимске хришћане (Јевр. 6, 10), а из 1 посланице Коринћанима апостола Павла се види да су Коринћани у томе учествовали (1 Кор. 16, 1). О помоћи светима се говори и у 2 посланици Коринћанима апостола Павла (2 Кор. 8, 24; 9, 1; ср. Јевр. 6, 10—11; 13, 24) и по мишљењу Х. Апела писац посланице Јеврејима је имао у виду иста добротина као и апостол Павле, тј. скупљање помоћи за сиромашне хришћане у Јерусалиму.⁵¹ На Коринт би се даље, могле применити и речи посланице Јеврејима о раздјеливању Духа Светога (Јевр. 2, 4; 1 Кор. 12), опомена због блуда и браколомства (Јевр. 13, 4; ср. 1 Кор. 5, 1; 6, 9; 10, 8), као и поређење са трком (Јевр. 12, 1; ср. 1 Кор. 9, 24). Коринтској цркви је Тимотеј био добро познат (Дел. ап. 18, 5; 1 Кор. 4, 17; 16, 10; 2. Кор. 1, 1. 19; Рим. 16, 21). У погледу учења посланице Јеврејима Х. Апел указује на њену зависност од обе посланице апостола Павла Коринћанима: на пример *βραχίονας* (Јевр. 2, 3) се у Новом завету среће само још у 1 Кор. 1, 16; *ἐὰν ἐπιτρέψῃ ὁ θεός* (Јевр. 6, 3) само још у 1 Кор. 16, 7; *θεατριζόμενος* (Јевр. 10, 33) има своју паралелу у 1 Кор. 4, 9; лутање по пустињи (Јевр. 3, 7—9) спомиње се само још у 1 Кор. 10, 1—10; упоређење са млеком и чврстом храном (Јевр. 5, 12) нема у Новом завету друге паралеле сем 1 Кор. 3, 2, а исто тако и слика о биљци и киши (Јевр. 6, 7; 1 Кор. 3, 6).⁵²

Сличности између посланице Јеврејима и посланица апостола Павла Коринћанима, по нашем мишљењу, пре указује на истога аутора него на исте адресате. Уз то, немамо разлога да претпоставимо да је један писац у својој посланици намерно говорио коринтским хришћанима исто што им је већ апостол Павле рекао, надајући се да ће на тај начин на њих оставити бољи утисак. Што се тиче осталих доказа, које Х. Апел наводи доказујући своју хипотезу, ми немамо потребе да их побијемо, јер он сам своје закључке завршава констатацијом да сваки његов доказ није необорив, али зато сви докази заједно ипак доказују да је посланица Јеврејима упућена у Коринт, пошто, како каже, једна вероватноћа која се показује са више страна, јесте нешто више него вероватноћа.⁵³ По нашој логици један доказ, основан на оборивим аргументима, не може да буде другачији него аргументи на којима почива, — оборив. Против Коринта као места адресата посланице Јеврејима говоре и други моменти из историје ове цркве која није знала за гоњења док је апостол Павле био у животу. Тимотеј је био у вези са овом црквом, али Х. Апел ничим не доказује везу Тимотеја са Аполосом, а морао би то да чини када тврди да је Аполос писац посланице Јеврејима.

Посебну аргументацију у вези са Коринтом употребљава М. Е. Мак, полазећи од претпоставке да се под браћом из Италије (Јевр. 13, 24) подразумевају Приска и Акила, који су из Италије дошли у Коринт и који су ту под тим именом били познати.⁵⁴ Своје мишљење да су нице Јеврејима проповед еванђеља је била праћена знацима, чудесима,

⁵¹ Ibid. 30.

⁵² Ibid. 31—32.

⁵³ Ibid. 33.

⁵⁴ М. Е. Mack, Über die ursprünglichen Leser des Briefes an die Hebräer. Tübingen 1836, 24.

адресати посланице Јеврејима једна јудеохришћанска група у Коринтској цркви, М. Е. Мак поткрепљује следећим аргументима. Тимотеј је био добро познат Коринтској цркви (1 Сол. 3, 6; 2 Кор. 1, 19; 1 Кор. 4, 17; 16, 10), чији чланови нису чули еванђеље од самога Господа (ср. Јевр. 2, 3), већ од његових непосредних ученика. Код адресата посларазличитим силама и раздељивањем Духа Светога (Јевр. 2, 4), а то је све нарочито дошло до изражаја у Коринту (1 Кор. 12—14).⁵⁵ У време када је писана посланица Јеврејима Коринтска црква је била већ стара, тако да се на њу могу применити речи посланице Јеврејима 5, 12. Опасност од отпада (Јевр. 6, 4—8) постојала је у Коринту, где су Јевреји поверовали и примили хришћанско име, али у суштину еванђеља нису ушли, него су тежили старом јудејству. Страдања адресата посланице Јеврејима (Јевр. 10, 32; 12, 3—13) могу се довести у везу са противљењем Јевреја у Коринту према проповеди еванђеља (Дел. ап. 18, 6; 18, 12—17). Адресати посланице Јеврејима су похваљени због свога учења у страдањима и у делотворној љубави (Јевр. 10, 32—34; 6, 10) и то одговара Коринтским хришћанима (1 Кор. 16, 1—2; 2 Кор. 8, 7—9; Рим. 15, 25—26; 2 Кор. 8, 10; 9, 2). Поуке у погледу карања Божијег (Јевр. 12, 9), опомене у вези са чистим полним животом (Јевр. 12, 18; 13, 4), мирољубивошћу (Јевр. 12, 14) братском љубављу и добротинствима (Јевр. 13, 1—3. 16), среброљубљем (Јевр. 13, 5—6), послушношћу старешинама (Јевр. 13, 17) — све је то својствено Коринтској цркви, онаквој какву познајемо из посланица апостола Павла, вели М. Е. Мак. Ту је било извесних двоумљења у погледу јела (ср. Јевр. 13, 9; 1 Кор. 6, 12—13; 8, 10), опасних прилика и склоности за блуд (1 Кор. 5, 1—5; 6, 13—17; 10, 8), дељења на партије (1 Кор. 1, 10—12) и свађа (1 Кор. 6, 1—11), богати су били себични према сиромашнима (1 Кор. 11, 21—22), а неки су омаловажавали своје учитеље (1 Кор. 4, 1—2; 4, 6).⁵⁶ У погледу посланице Климента Римског Коринћанима М. Е. Мак сматра да је она написана пре посланице Јеврејима и да је писац посланице Јеврејима користио Климентову посланицу Коринћанима, а не обратно, како се опште узима.⁵⁷

Хипотеза М. Е. Мака има извесних мисли, које би одговарале ономе што се из посланице Јеврејима сазнаје о њеним првим читаоцима, али, сви ти аргументи су тако опште природе, да не указују нужно само на Коринт. Историја Коринтске цркве опостолског доба не зна трагичну смрт њених старешина, а још мање одговара историској стварности гледиште М. Е. Мака на однос посланице Јеврејима и 1 посланице Климента Римског Коринћанима.

*
* *

Сем поменутих места адресати посланице Јеврејима су тражени међу хришћанима Понта, Кападокије, Витиније, Ликаоније, проконзуларне Азије, Лаодикије, Македоније и Грчке све до Равене у Шпанији, али, нажалост, до данас нису нађени. Од свих хипотеза највише присталица има она која адресате посланице Јеврејима види у Јеру-

⁵⁵ Ibid, 25—26.

⁵⁶ Ibid. 27—29.

⁵⁷ Ibid. 30—31.

салиму или Палестини. Како ово гледиште има јаке противдоказе, што смо у првом делу наше расправе изнели, а црквена традиција нам не даје никакве одређене податке у вези са овим питањем, ми ћемо покушати да потражимо адресате наше посланице у месту које нам изгледа вероватније, наравно уколико се такво гледиште може правдати подацима из саме посланице, њеног учења, и црквене традиције.

Као што је раније речено, посланица Јеврејима је по свој прилици упућена једном јудеохришћанском кругу читалаца неке веће цркве, у којој је било и хришћана из многобоштва. Тај круг је имао своје старешине и извешан духовни развој.⁵⁸ То наговештава сама посланица (Јевр. 5, 12; 6, 10; 10, 25; 10, 33—34; 12, 4; 13, 9), нарочито речи: „Поздравите све своје старешине и све свете“ (Јевр. 13, 24). Чим писац посланице преко својих читалаца поздравља њихове старешине и све друге чланове дотичне цркве, показује да се не обраћа целој тој цркви већ само једном њеном делу.⁵⁹ Једна тако велика црква, састављена од верних различитог религиозног порекла, у Палестини није у то време постојала,⁶⁰ и ми смо принуђени да је тражимо у дијаспори. Из посланице још сазнајемо да су њени адресати раније показали јаку веру и трпљење (Јевр. 3, 14; 6, 10; 10, 32), што значи да припадају старијој хришћанској генерацији.⁶¹ Гоњења, која се спомињу (Јевр. 10, 32) дошла су вероватно после њиховога обраћања и нису била крвава, већ више у смислу притиска и конфискације имања. Сада се опет налазе у невољи; док су у првим искушењима били храбри и верни, у другом омлитавише (Јевр. 12, 12—13).

Као полазна тачка за одређивање места у ком се налазе адресати посланице Јеврејима, послужиће нам теологија саме посланице, врло блиска теологији еванђелисте Јована,⁶² чија христологија није продукт каснијег црквеног развоја, већ теологија времена када је написана посланица Јеврејима.⁶³ И када знамо да је апостол Павле своје посланице прилагођавао потребама својих читалаца, неће бити неоправдано ако и читаоце посланице Јеврејима потражимо у месту и крају за чије религиозне потребе је написано и четврто канонско еванђеље, — Мала Азија, Ефес. Основно и за посланицу Јеврејима карактеристично учење о Христовој просвештеничкој служби може да се нађе у Спаситељевим речима сачуваним код еванђелисте Јована, мада сам Еванђелист ово учење систематски не развија. У свом учењу, које одређује однос хришћана према њиховој глави (Јн. 10, 1—18), Господ открива своју победу над смрћу, приказујући себе као жртву и свештеника. Другом приликом Спаситељ изјављује да ће привући себи све људе, кад буде подигнут са земље (Јн. 12, 32). Његово повлачење из граница нашега садашњег живота услов је за духовне дарове које од њега примамо — освећење у њему (Јн. 17; Мт. 20, 28). У овим

⁵⁸ O. Michel, *Der Brief an die Hebräer*. Göttingen 1949, 12—13.

⁵⁹ D. Bornhäuser, *Empfänger und Verfasser des Briefes an die Hebräer*. Gütersloch 1932, 76.

⁶⁰ Chr. Fr. Boehme, *Epistola ad Hebraeos*. Lipsiae 1825, XXIX.

⁶¹ Th. Zahn, *Grundriss der Einleitung in das Neue Testament*. Leipzig 1928, 69.

⁶² M. Meinertz, *Einleitung in das Neue Testament*. Paderborn 1933. 158.

⁶³ A. Schaefer, *Erklärung des Hebräerbriefes*. Münster 1893, 15.

откривењима имамо основне мисли које су у целини обрађене у посланици Јеврејима.⁶⁴

У посланици Јеврејима (6, 4—6) се говори о греху отпада, и то нас опет упућује на Малу Азију, пошто се о томе говори и у 1 посланици Јовановој, упућеној малоазијским црквама. Мисли посланице Јеврејима о немогућности опраштања греха после крштења понавља Иринеј, позивајући се на једнога сведока, који се може тражити само у кругу малоазијских презвитера. Он каже да се ми морамо бојати да не учинимо нешто што се Богу не би свидело, пошто смо Христа спознали, јер немамо више опроштаја грехова, већ ће нас Бог искључити из свога царства.⁶⁵ Како је Иринеј дошао до оваквих мисли? Вероватно преко једног малоазијског презвитера, на кога се и позива. Према томе, Иринејеве мисли о неопростивости греха отпада, као и 1 посланица Јованова, упућују нас на један круг малоазијских презвитера, којима је учење посланице Јеврејима било добро познато.⁶⁶ А да је отпада било нарочито у Малој Азији, потврђује апостол Павле: „То знаш да су се у Азији сви одвратили од мене, међу којима је Фигел и Ермоген“ (2. Тим. 1, 15), и нарочито његова опроштајна беседа пред ефеским црквеним старешинама, из које се види да је тамо било људи који су одвлачили верне од Цркве (Дел. ап. 20, 30).⁶⁷ Прилике, у којима су се налазиле малоазијске цркве, а које сазнајемо и из 1 посланице Петрове, поклапају се у многоме са ситуацијом адресата посланице Јеврејима. Обе посланице показују потребу за бодрењем, да се хришћани у невољи не би поколебали у својој вери, и да би невоље земаљског, пролазног стања стрпљиво подносили, имајући у виду своју небеску домовину.⁶⁸ Ако је још апостол Петар у својој другој посланици (2 Петр. 3, 15) имао у виду посланицу Јеврејима као посланицу упућену његовим читаоцима, онда је јасно да посланица Јеврејима није упућена у Палестину, нити у Грчку, већ у Малу Азију, куда је упућена и 2 Петрова.⁶⁹ Околности које имамо у посланици Јеврејима највише одговарају Малој Азији,⁷⁰ и оне нам дају права да њене адресате тражимо у једном од малоазијских центара, у једној цркви чији су верни дорасли религиозном нивоу посланице Јеврејима, где је с једне стране допирао јелинизам, а са друге александринизам, где су и хришћани имали прилике да се надишу философског ваздуха, где је септуагинта била алфа и омега јеврејског религиозног живота, где су клице јудаистичког гностицизма почеле да узнемиравају хришћанске цркве.⁷¹ „Различите туђе науке“, против којих се опомињу адресати посланице Јеврејима (13, 9), то су јудејско-многобожачке, синкретистичке тенденције,⁷² каквих је у највишој мери било у малоазијским градовима. И сама спољна форма посланице Јеврејима, без уобичајеног увода и тачне адресе, упућује нас на Малу Азију. По мишљењу О.

⁶⁴ B. F. Westcott, *The Epistle to the Hebrews*. London 1903, LX.

⁶⁵ *Adv. haer.* IV, 27, 2, MPG, 7, 1059.

⁶⁶ R. Perdelwitz, o. c. 113—114.

⁶⁷ D. A. Schlatter, *Die Geschichte der ersten Christenheit*. Gütersloch 1927, 280.

⁶⁸ E. Riggenbach, o. c. XLVI.

⁶⁹ D. G. Chr. Stoor, o. c. LVIII.

⁷⁰ A. M. Dubarle, o. c. 523.

⁷¹ S. Protin, *Genèse de la pensée de saint Paul*, RA 1908, 185.

⁷² R. Perdelwitz, o. c. 113—114; A. M. Dubarle, o. c. 524.

Ролера, 1 посланица Јованова и посланица Јеврејима, које немају уводног протокола, писане су по обрасцу који је употребљаван у предњој Азији. Остале посланице апостола Павла писане су по грчком узору. Посланица Јеврејима има завршетак карактеристичан за апостола Павла и зато она претставља мешавину поменути два стила.⁷³

Да адресате посланице Јеврејима треба тражити у Малој Азији, сматра и С. Спик, полазећи опет од сличности посланице Јеврејима са Јовановим еванђељем, нарочито речи: „Ученик познат првосвештенику“ (Јн. 18, 15). Он мисли да се еванђелист Јован специјално интересовао за храм и старозаветни култ, па је стога скицирао портрета Христа просвештеника, који је послужио као основа за обраду главне теме посланице Јеврејима.⁷⁴ У посланици Јеврејима је речено да „Христос не прослави сам себе“ (Јевр. 5, 5) и то одговара Јн. 3, 17: „Не може нико ништа примити ако му није дано са неба“. Сем тога, по посланици Јеврејима Бог прославља Христа (Јевр. 2, 7—10; 13, 20—21), чија је слава спојена са његовим страдањем, а то је опет карактеристично за Јованову теологију (Јн. 7, 39; 8, 54; 12, 16; 12, 28; 13, 32). Апостоли су потпуно разумели Христову науку тек када су примили Духа Светога, па је тако и писац посланице Јеврејима, примивши његову светлост почео да размишља о символизму који је еванђелист Јован спојио са конкретним догађајима, и тако постао његов најбољи тумач, вели С. Спик.⁷⁵ По Јовановом еванђељу (17, 24) Христос посредник, отвара својим ученицима пут у небо, пошто је он сам тај пут (ср. Јн. 14, 6; 14, 2—3; Јевр. 11, 16; 12, 2; 10, 10). Учење да Христос посредује за нас код Бога, имамо и у 1 посланици Јовановој (2, 1—2), где је Христос назван праведником, пошто је потпуна праведност била услов за ефикасно посредовање.⁷⁶ Јован је апостол Христове безгрешности, а у Новом завету има само још једна паралела која наглашава тај моменат, — посланица Јеврејима. Потпуно чист, живећи на небу, Христос посланице Јеврејима је као и Христос четвртога еванђеља и Откривења „одвојен од грешника“ (Јевр. 7, 26), док је код синоптичара Христос пријатељ грешника (Мт. 11, 19; Лк. 7, 34; Мт. 9, 10—11; Мк. 2, 15; Лк. 5, 30; 15, 1), што је саблажњавало фарисеје, „одвојене“.⁷⁷

Дела хране хришћанске књижевности која говоре о свештенству, 1 Петрова (2, 25; 5, 4; 1, 2. 19; 2, 5. 9), Откривење Јованово, Еванђеље Јованово, посланице св. Игњатија и Поликарпа, написана су у Малој Азији или упућена хришћанима ове провинције. То даје повода С. Спику да и писац посланице Јеврејима тражи међу хришћанским учитељима тога краја. М. Е. Кларксн мисли да је за време гоњења Јерусалимске цркве (Дел. ап. 8, 1. 4; 12, 1—3) изван број свештеника, обраћених у хришћанство, избегао у Феникију, Антиохију и Ефес, где су могли да нађу групу ученика Јована Крститеља (Дел. ап. 19, 1—4), који су му лепо дочекали и прихватили. Већина ових избеглице по-

⁷³ O. Roller, *Das Formular der Paulinischen Briefe. Ein Beitrag zur Lehre vom antiken Briefe*. BWANT, 1933, 68; O. Michel, o. c. 3.

⁷⁴ C. Spicq, *L'origine johannique de la conception du Christ Prêtre dans l'Épître aux Hébreux* (Aux sources de la tradition chrétienne, *Mélanges offerts à M. Maurice Goguel*, Neuchâtel 1950, 258).

⁷⁵ Ibid. 259—260.

⁷⁶ Ibid. 262—263.

⁷⁷ Ibid. 264.

знавала је лично Претечиного оца, свештеника Захарију, и то је по мишљењу М. Е. Кларксна разлог што су се ови хришћани толико интересовали за Христову свештеничку службу. Уз то, зна се како је јака била јеврејска пропаганда у Малој Азији, где су долазили људи, послати од синедрiona, с циљем да у духу палестинског јудејства побијају хришћанство, нарочито месијанство Христово. Апостол Јован и посланица Јеврејима одговарају на ову акцију и доказују да је Христос заиста од Оца послат, и да се на њему испунила сва стагозаветна пророчанства⁷⁸.

Паганске култове на подручју Мале Азије такође треба узети у обзир, јер је у другој половини 1. века преовлађивала религија и фригијски култ Кибеле, мајке богова, чији је лик претстављан на новцу и чијих храмова је било у Јерапољу, Лаодикији, Пергаму, Сарду и другим малоазијским местима. Свештеници овога култа у својој провинцијској ревности и оданости својим владарима, били су врло активни у прогањању хришћана. Зато се еванђелист Јован труди да докаже да се оно што је у фригијском култу привлачно, налази у хришћанству у бескрајно узвишенијој форми и садржини; симболи Откривења Јованова и разни термини узети су из многобожачких мистерија, на пример Вавилон је претстављен као жена (Откр. 17, 1—6), као и мајка Ида, која седећи на црвеној звери са својом пурпурном хаљином личи на Кибелу са лавом, она носи име „Тајна, Вавилон велики, мати блудницама“, као што се и Фригијка назива тајном, Кибелом, Великом мајком, мајком богова. Двоструко достојанство свештеника и цара било је својство и привилегија свештенства Песинуса, фригијског града, постојбине Кибелиног култа. Када је Кир освојио Малу Азију, царство Песинуса је остало независно, са теократском управом. Велика мајка је била царица, а свештеници њени министри, који су сачували краљевски карактер и онда када су стварно изгубили сваку власт. Када је просвештеник Песинуса дошао у Рим за време републике, појавио се на форуму крунисан златном дијадемом и обучен у дугу, украшену хаљину. Један трибун му је тада забранио да пред римским народом носи краљевске знаке. И десет царева, који су се ставили у службу звери (Откр. 17, 12—13), јесу слика колегијума Атис — царева у Песинусу, којих је било десет. Њима Римљани нису оставили старо теократско краљевство Мајке богова, већ су били само велики свештеници своје провинције, цареви без царства, који су своје достојанство ставили у службу римској звери. Из свега тога С. Спик изводи закључак да је претстава о Христу као цару, просвештенику и жртви, инспирисана једним култом који је владао у Малој Азији. Ако је писац посланице Јеврејима живео у том крају, није могао да не реагира на тадашњу локалну многобожачку религију, већ је обогатио ефеску традицију својим сопственим спекулацијама, обрађујући једну теологију у којој је Христово царско свештенство главна тема⁷⁹.

Са теоријом С. Спика, можемо да се сложимо само уколико теологију посланице Јеврејима доводи у везу са Малом Азијом и Ефесом

⁷⁸ М. Е. Clarkson, *The Antecedents of the High-Priest Theme in Hebrews*. *AthR* 1947, 92; С. Spicq, о. с. 265—266.

⁷⁹ С. Spicq, о. с. 267—268.

посебно, али не и са његовом аргументацијом. Јер, старозаветни пророци су још прорекли да ће Месија бити цар, а у псалмима је наговештена и његова просвештеничка служба. Зато писац посланице Јеврејима ове идеје није морао да узима од малоазијских паганских култова; он их сасвим јасно везује за Мелхиседака, његову личност и његово свештенство. Не можемо да се сложимо ни са гледиштем С. Спика да је писац посланице Јеврејима најбољи тумач еванђелисте Јована. По његовом мишљењу посланица Јеврејима треба да је написана после Јовановог еванђеља, а то се не слаже са нашим гледиштем на писца посланице и време када је написана. У погледу односа посланице Јеврејима и Јовановог еванђеља можемо још да додамо да је основно учење првих стихова Четвртог еванђеља било добро познато ученим људима у Ефесу. Јован је употребио реч логос, али је основна идеја, која лежи у основи те речи, присутна и у другим новозаветним списима где се сам тај термин не налази. Он потиче из Књиге мудрости (7, 22—30)⁸⁰, коју је писац посланице Јеврејима такође познавао и користио. И, као што се код Јована грчки и оријентални елементи мешају, при чему је Грчка дала језик а појмове и садржину исток⁸¹, тако би се и за посланицу Јеврејима могло рећи да је њена терминологија јелинистичка а садржина библијска. Код Јована јудејство је религиозна форма која припада прошлости; стварност је Нови завет, узвишенији и савршенији од старог. Тако је његово гледиште на јудејство и однос јудејства према хришћанству у суштини идентично са гледиштем посланице Јеврејима и осталих посланица апостола Павла. Као у посланици Јеврејима тако и код еванђелисте Јована срећемо мисао да је старозаветно откривење несавршено у упоређењу са потпуним откривењем, добивеним преко Сина Божијег. Закон, дат преко Мојсија, није права истина; она је тек Христом дошла на свет⁸². Све основне елементе Јовановог учења имамо и у проповеди апостола Павла⁸³, и то је доказ да су апостоли проповедали једно еванђеље, само су се разликовали у начину излагања. Ако посланица Јеврејима показује извесна отступања од начина излагања апостола Павла, то још не значи да је она дело неке друге личности. Апостол Павле је могао у једном нарочитом расположењу, у ком се налазио за време писања ове посланице, да је прилагоди религијским потребама и интелектуалном нивоу читалаца. На тај начин, из посебног расположења које је апостол Павле гајио према својој браћи по телу, и из жеље да посланицу прилагоди религијском образовању и потребама адресата, могу се објаснити сви они моменти који чине загонетку посланице Јеврејима. Без ових обзира наша посланица се не може разумети, као што се не може разумети ни једна новозаветна посланица, ако се претходно не испитају околности под којима је написана и циљ који је њен писац имао пред очима.

Царско и свештеничко достојанство, на које је указао С. Спик, није био проблем само у Песинусу, већ и у јудејству, нарочито у вези

⁸⁰ H. E. Fosdick, A Guide to understanding the Bible. New York 1938, 145.

⁸¹ P. Feine, Theologie des Neuen Testaments. Leipzig 1934, 339.

⁸² E. K. A. Riehm, Der Lehrbegriff des Hebräerbriefes. Basel-Ludwigsburg 1867, 237—238.

⁸³ W. J. Phytian-Adams, The Logos Doctrine of the Fourth Gospel. Church Quarterly Review, CXXXIX, 1944.

са месијанским идејама. Зато ћемо се на том питању задржати, јер првесвештеничкој служби Христовој посланица Јеврејима посвећује велику пажњу. Да би нам однос царске и свештеничке службе у јудејству био јасан, ми морамо да се вратимо у далеку прошлост, у време пре вавилонског ропства, када је код Јевреја цар имао и свештеничке функције (2 Сам. 6, 12—21; 1 Цар. 8, 1—5). Традиција о Мелхиседеку (1 Мојс. 14, 18; Пс. 110, 4) показује да је Давид преузео и извесно преизраиљско добро; „живети вечно“ је обећање које припада цару као свештенику. Као Давидови свештеници спомињу се Задок син Ахитавов и Авијатар син Ахимелехов (2 Сам. 8, 17; 1 Цар. 2, 35). Од овога Задока потицале су све легитимне свештеничке фамилије све до вавилонског ропства. После обновљења храма и службе у њему, кнез је био дужан да приноси све жртве (Јез. 45, 17), што је свакако било по узору на стара сакрална права израиљских царева. Само потомци Задокови смеју да врше свету службу (Јез. 40, 46; 44, 15; 48, 11) и од повратка из вавилонског ропства па све до сирских религијских борби, првесвештеничка служба је била у рукама задокита. Пророк Захарија (4, 11—14) говори о двојци помазаника, који као служитељи стоје пред Господом земље, мислећи на првесвештеника Исуса (Зах. 3, 1—3; 3, 6—9) и на Давидовића Зоровавеља (Зах. 4, 6—9). Пророчанство о „изданку“, које се оснива на пророчанству Јеремијином (23, 5; 33, 15) понавља пророк Захарија (3, 8; 4, 12) и примењује га на претстојеће месијанско време (Зах. 3, 8; 6, 12). Сам појам „изданак“ је првобитно месијански и давидовски схватан, а трагови двоструког месијанства могу се наћи и код Сираха (45, 6 и даље; 45, 25 и даље). Владавина првесвештеника задокита завршила се у сирским, селевкидским религијским борбама, када је Антиох Епифан сменио задокита Јасона и поставио за првесвештеника Менелаја из племена Венијаминова (2 Мак. 4, 24—29; Ass. Mos 5, 4). Појавом макавејско-хазмонејске династије истакао се нови свештенички ред Јоарива (1 Мак. 2, 1; 1 Дневн. 24, 7) наместо задокита. Симон Макавеј је најзад споразумима дошао до мира и независности, узевши нову титулу „Вођа и архијереј довека“ (1 Мак. 14, 41). Ово спајање свештеничког и политичког ауторитета од стране хазмонеја, који нису потицали од Задока, њихове јелинистичке наклоности, изазваше отпор код фарисеја и есена, нарочито за време Александра Јанеја. И тако су с једне стране хазмонеји бранили свој харизматички легитимитет, а с друге стране, на књигу закона су се позивали фарисеји и нарочито есени као једна јерархијски образована секта јеврејског народа, која се позивала на задокитску традицију, претстављајући се као свети остатак у сред палоба Израиља⁸⁴.

У тестаментима дванаест патријараха, нарочито у Тестаменту Левијевом (гл. 8 и 18) се посебно и опширно говори о свештеничкој служби у последње време. Што се тиче царског достојанства, само је једном споменуто да ће доћи један цар из Јуде, који ће успоставити ново свештенство под новим именом (Тест. Лев. 8, 14). О личности тога цара није ништа поближе речено. Можда се мисли на исту личност, која ће као цар преузети ново свештенство. Углавном, по Тестаменту Левијевом (18, 1), свештеник који ће се јавити у последње време, има и царско достојанство. Његово свештенство је тако узвишено, да

⁸⁴ О. Michel, о. с. 374—375.

се царско достојанство сасвим губи. Тестамент Левијев (гл. 14—17) такође заступа гледиште да ново свештенство мора да дође зато што је старо окаљано. У Тестаменту Рувимовом уздиже се Левијево племе над осталима, зато што ће дати од Бога обећаног првосвештеника-месију, који ће бити вечни цар⁸⁵.

Посебну пажњу заслужују месијанске идеје есена, изражене у кумранским текстовима. У науци је данас скоро усвојено гледиште да је кумранка заједница идентична са есенима, иако сасвим сигурни докази за то не постоје. Та насеобина у пустињи је вероватно била строжија група једног религиозног покрета, који се убрзо проширио по Палестини и Сирији, а свакако нашао одјека и у дијаспори⁸². У кумранским текстовима се говори о двојци Месија, месији Ароновом и месији Израилевом. Аронов месија је помазаник, свештеник, просвештеник, са рангом вишим од месије Израилевог⁸⁷. То значи да су есени, у чијој су средини написани ови документи, очекивали двојцу месија: месију Ароновог, првосвештеника и старешину целог израиљског народа, и месију Израилевог, политичког вођу, потчињеног месији Ароновом. Како сличну концепцију имамо и у тестаментима дванаест патријараха, није искључено да су и ти списи настали у есенским круговима⁸⁸. Повлачећи паралелу између есенских идеја о месијама и учења посланице Јеврејима, Х. Космала долази до закључка да су адресати посланице Јеврејима блиски кумранској секти, чије вођство је такође било у рукама свештенства⁸⁹. Писац посланице Јеврејима је, по мишљењу Х. Космале, изложио своје мисли о Месији као од Бога постављеном свештенику, знајући да су адресати посланице своје месијанске наде изражавали таквим идејама. Посланица Јеврејима се издиже над свим тим претставама, јер, док у јудејској апокалиптици и кумранским текстовима није јасно да ли ће у последње дане бити једна или две службе, да ли ће оне бити одвојене или сједињене у једној личности, дотле се у посланици Јеврејима одређено и сигурно говори само о једном зачетнику спасења (Јевр. 2, 10), који није дошао да испуни национално-политичке наде свога народа, него да у својој личности испуни искупитељску и првосвештеничку службу⁹⁰. На крају Х. Космала закључује да је писац посланице Јеврејима један Јеврејин који верује у Христа и који са адресатима посланице, Јеврејима који још нису поверовали у Христа, има заједничке месијанске претставе и поглед на свет⁹¹. Са оваквим закључком ми се не слажемо, јер се из посланице Јеврејима види да је њен писац велики хришћански теолог, а адресати хришћани и то стари и опробани. Уз то, између посланице Јеврејима и кумранских докумената сем извесних сличности постоје и знатне разлике. Кумранци су очекивали пророка, месију-владара из племена Давидова и месију-свештеника из племена Ароновог, а посланица Јеврејима жели да докаже да је Исус Христос

⁸⁵ **H. Kosmala**, *Hebräer-Essener-Christen*. Leiden 1959, 83—84.

⁸⁶ *Ibid.* X.

⁸⁷ **K. G. Kuhn**, *The Two Messiahs of Aaron and Israel* (K. Stendahl, *The Scrolls and New Testament*. New York 1957, 53.

⁸⁸ *Ibid.* 57—58.

⁸⁹ **H. Kosmala**, *о. с.* 11.

⁹⁰ *Ibid.* 89.

⁹¹ *Ibid.* 100.

испунио сва месијанска очекивања. Бог је говорио људима преко пророка (Јевр. 1, 1—13), али је Син над свим пророчким откривењима. Исус као Син Божији далеко превазилази и Мојсија, слугу Божијег, и све остале пророке. Исус који потиче из племена Јудина, према томе Давидовић, истовремено је и првосвештеник по чину Мелхиседекову, коме је потчињено Аврамово, левитско свештенство. Као син Давидов Исус је Месија-цар, и истовремено месија-свештеник, са свештенством узвишенијим од Ароновог, на које се позива кумранско свештенство⁹². Све то доказује да новозаветни списи нису под непосредним утицајем Кумрана, него да кумрански документи као и новозаветни писци користе једну широку есхатолошку традицију⁹³. Но, иако писац посланице Јеврејима и њени адресати, по нашем мишљењу, не припадају сектантским круговима, кумранским и њима сличним, ипак нису без интереса за њихове месијанске идеје. Наиме, идеје кумранске заједнице су биле прилично раширене у извесним јудејским круговима почетком првога хришћанскога века⁹⁴, тим пре што су есени, којих је у Палестини и Сирији било преко четири хиљаде, становали раштркани по разним селима и градовима, избегавајући велике градове⁹⁵. Па и међу Јеврејима јелинистичког света мора да је било различитих „месијанских“ група⁹⁶, тако да су и хришћани у дијаспори могли да дођу у додир са њиховим схватањима, која су свакако стварала забуну, нарочито код хришћана из јудејства. Да је хришћанство дошло у додир са есенским идејама у Малој Азији, сведочи нам посланица Колошанима⁹⁷, и зато је сасвим могуће да је и писац посланице Јеврејима желео да сузбије продирање погрешних претстава о Месији у Хришћанску цркву, и да вернима изложи право учење о Христу, Месији, цару и првосвештенику. То је још један разлог који нас упућује да одресате посланице Јеврејима тражимо међу малоазијским хришћанима.

У новозаветним списима се спомиње више малоазијских цркава, али од свих, у вези са посланицом Јеврејима, по нашем уверењу, на прво место долази Ефес, као велики и значајни град у коме је било јудејског и многобожачког становништва. Да је посланица Јеврејима упућена у Ефес сматра Е. М. Рет (1836. г.), под претпоставком да је њен писац Апостол а адресати хришћани из многобоштва⁹⁸. У новије време хипотезу о Ефесу заступају Ф. В. Фарар⁹⁹, В. Барле¹⁰⁰, М. Е. Кларксон¹⁰¹, доводећи у везу Дел. ап. 20, 17. 28 и Јевр. 13, 7; Дел. ап.

⁹² К. Н. Schelkle, Die Gemeinde von Qumran und die Kirche des Neuen Testaments. Düsseldorf 1960, 53.

⁹³ Ibid. 61.

⁹⁴ R. E. Brown, The Qumran Scrolls and the Johannine Gospel and Epistles (K. Stendahl, o. c. 206).

⁹⁵ H. Kosmala, o. c. 289.

⁹⁶ M. Friedländer, Synagoge und Kirche in ihren Anfängen. Berlin 1908, 114—116; 128—129.

⁹⁷ Е. Чарнић, Светог апостола Павла посланица Колошанима. Београд 1958, 7—9.

⁹⁸ A. Tholuck, Kommentar zum Briefe an die Hebräer. Hamburg 1840, 73.

⁹⁹ F. W. Farrar, The Epistle of Paul the Apostle to the Hebrews. Cambridge 1891.

¹⁰⁰ V. Barlet, The Riddle of the Epistle to the Hebrews. The Expositor, 1913. VIII, 5; The Epistle to the Hebrews one more. The Exp. Times XXXIV, 1922.

¹⁰¹ M. E. Clarkson, o. c.

20, 30 и Јевр. 13, 9. Са Е. М. Ретом се слажемо у погледу места адресата, али не и са његовим гледиштем на писца посланице, и адресате као хришћане из многобоштва. Посланица Јеврејима је упућена једној групи хришћана која је попустила у чврстину и чистоћи есхатолошке наде ¹⁰², а да та група није јелинитичко-паганског порекла, види се из саме посланице (Јевр. 2, 1—5; 3, 1—5; 4, 1—2; 6, 1—2; 6, 4—6; 10, 25; 10, 32—39; 11, 24—28). Стога и ми сматрамо да је посланица Јеврејима намењена јудеохришћанском делу Ефеске цркве. Хипотеза Р. Перделвица да је посланица Јеврејима упућена домаћој цркви Приске и Акиле у Ефесу ¹⁰³, такође није прихватљива, јер се из посланице види да њени адресати имају дужу и славну историју, а то се за домаћу цркву Приске и Акиле не може рећи.

Ефес је био не само значајни хришћански центар, већ од старине место великих интелектуалних покрета. По традицији, Хомер је рођен у Ефесу, а као место Артемидинога храма био је надалеко чувен религиозни центар Мале Азије. Захваљујући своме положају на граници између истока и запада, Ефес је био место где су се састајале две античке културе ¹⁰⁴. Грчки живаљ је ту био домаћи, али исто тако и јаки јеврејски елеменат, који је био центар свих јудејских заједница у азијским градовима ¹⁰⁵. Још за време дијадоха, вероватно од Антиоха II Теоса (261—246. г. пр. Хр.) добили су Јевреји у Ефесу право грађанства, а цар Август им је дозволио да свети новац могу несметано да преносе у Јерусалим. Њихова синагога се спомиње у Дел. ап. 18, 19—26; 19, 8 ¹⁰⁶, и од ових Јевреја у Ефесу апостол Павле је основао и организовао хришћанску заједницу, која је касније била средиште хришћанства у Малој Азији ¹⁰⁷. Он је био чврсто уверен да ће евангелизацијом Ефеса бити учињен јак продор у грчки свет ¹⁰⁸, и зато с правом вели да му се ту „отворише велика и богата врата“, не кријући истовремено да је и „противника много“ (1 Кор. 16, 9) ¹⁰⁹. То је сасвим разумљиво, јер је Ефес био метропола римске провинције Азије и саобраћајни центар на путу за Рим (Дел. ап. 19, 21; 20, 1. 17; 1 Тим. 1, 3; 2 Тим. 4, 12), уз то и велики центар магичне вештине. Једна врста магичних формула, такозвана „ефеска слова“, била су опште позната и чувена ¹¹⁰. До овога града допирали су најразличитији култови и религиозни правци, па свакако и есенске идеје о Месији и анђелима, које се у посланици Јеврејима излажу у правој светлости. Да су туђе идеје узнемиравале Ефеску цркву, сазнајемо из посланице апостола Павла Тимотеју: „Као што те молих да останеш у Ефесу, кад иђах у Македонију, заповеди неким да не уче друкчије и да се не баве причама и родословљима којима нема краја и која пре чине препирања него ли (што помажу) Божију уредбу за спасење људи, која је за-

¹⁰² W. Manson, *The Epistle to the Hebrews*. London 1951, 86.

¹⁰³ R. Perdelwitz, o. c. 113—114.

¹⁰⁴ B. F. Scott, *The Varieties of New Testament*. Religion, New York 1947, 251.

¹⁰⁵ D. A. Schlatter, o. c. 170.

¹⁰⁶ E. Schürer, *Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi*. Leipzig 1898, III, 12.

¹⁰⁷ J. Bergmann, *Ephesus (Jüdisches Lexicon, G. Herlitz — B. Kirschner)*.

¹⁰⁸ D. A. Schlatter o. c. 170.

¹⁰⁹ B. F. Scott, o. c. 251.

¹¹⁰ W. M. Ramsay, *Ephesus (Hastings Dictionary of the Bible)*.

снована на вери“ (1 Тим. 1, 3—4). На исте те смутње могао је Апостол да мисли пишући посланицу Јеврејима: „Не дајте се завести различитим туђим наукама“ (Јевр. 13, 9).

У време апостола Павла, и још раније, у Ефесу је хришћанство већ било познато. За рано и сразмерно јако хришћанство у Малој Азији говори 1 Кор. 16, 19, написана у Ефесу, где апостол Павле говори о азијским црквама у множини. Прво семе хришћанства посејано је ту вероватно одмах после силаска Духа Светога на апостоле, тако да први проповедници еванђеља могу да буду људи из старе хришћанске генерације, која је имала прилике да слуша Господа и да касније његову науку објави другима (Јевр. 2, 3). Њих Апостол с правом опомиње да би по времену обраћања, по свом познавању хришћанске науке и према свом интелектуалном и религиозном нивоу могли да буду учитељи другима (Јевр. 5, 12). У Ефесу је делао Апостол (Дел. ап. 18, 24), што потврђује тесну везу Ефеса и Александрије. Апостол Павле је први пут дошао у Ефес на повратку са свога другог мисионарског путовања, којом приликом се задржао само кратко време (Дел. ап. 18, 19—21). По други пут је дошао у овај град на свом трећем путовању, пробавивши овде више од две године, „тако да су сви који су живели у Азији, и Јудеји и Грци, чули реч Господњу“ (Дел. ап. 19, 10). Успеха је било, али и невоља и борби са безобзирним непријатељима. Против њега је велику буну подигао Димитрије, али том приликом сам Апостол није био у животној опасности, већ су страдали хришћани у Ефесу (Дел. ап. 19, 9; 20, 19)¹¹¹, те се на њих сасвим могу односити речи посланице Јеврејима које говоре о гоњењима њених адресата (Јевр. 10, 32—34; 12, 4) и смрти њихових старешина (Јевр. 13, 7). Из опроштаја са старешинама Ефеске цркве (Дел. ап. 20, 17—35) сазнајемо да је Апостол очекивао напад на ову цркву споља, повећање притиска, као и цепање унутар саме цркве¹¹². Зато није чудо што су тамошњим хришћанима „клонуле руке и изнемогла колена“ (Јевр. 12, 12). Међу ефеским хришћанима је свакако било и имућних хришћана, па имамо довољно разлога да претпоставимо да је ова црква била у могућности да служи светима, да помаже сиромашну Јерусалимску цркву (Јевр. 6, 10—11).

Јак аргумент за Ефес као место адресата посланице Јеврејима, јесте веза Тимотеја са овом црквом. После апостола Павла у Ефесу је неко време радио Тимотеј (1 Тим. 1, 3), бринући се не само за ову цркву већ вероватно и за целу провинцију. И црквена традиција сведочи да је цркву у Ефесу апостол Павле поверио Тимотеју¹¹³; ослободивши се свог првог римског сужањства Апостол је отишао на исток и том приликом поставио Тимотеја за старешину Ефеске цркве¹¹⁴. Да је апостол Павле после свог првог сужањства у Риму (61—63. г.) још једном био на истоку, треба сматрати историском чињеницом¹¹⁵. А када је по други пут пао у затвор и био одведен у Рим, писао је Тимотеју

¹¹¹ **A. Bisping**, Erklärung des ersten Briefes an die Korinther. Münster 1883, 294—295.

¹¹² **D. A. Schlatter**, о. с. 227.

¹¹³ **Euseb.** Н. Е. III, 4. MPG 20, 220.

¹¹⁴ **Д. Стефановић**, Живот и рад апостола Павла. Београд 1926, 65.

¹¹⁵ **B. Heigl**, о. с. 217.

позивајући га да са Марком дође к њему (2 Тим. 4, 9—11). Тимотеј је отишао у Рим, па можда и сам том приликом пао у затвор. Речи посланице Јеврејима 13, 23: „Знајте да наш брат Тимотеј није више сужањ; с њим ћу вас, ако скоро дођем, видети“, односе се по свој прилици на ослобођење од тога затвора¹¹⁶. По традицији, Тимотеј је из Рима отишао поново у Ефес, где је за време Домицијана мученички завршио живот¹¹⁷, и ту сахрањен био. Када је олуја опустошила матичну цркву у Палестини, ученици Христови су у Малој Азији нашли нов терен за свој рад¹¹⁸, а Ефес је у каснијем црквеном развоју био метропола хришћанске Азије и седиште епископа провинције¹¹⁹. Тимотеј је био еписког у Ефесу пре апостола Јована, који је ту дошао око 68. године¹²⁰, тако да се време Тимотејевог епископовања слаже са временом када је написана посланица Јеврејима.

Јудеохришћани у Ефесу су могли у невољи да зажале за старим јудејством, у ком су били мирни и безбедни, и да зажале да се врате у старо стање. Јудаисти, размилевши се по Малој Азији, нису их остављали на миру, већу су само повећавали смутњу, изазвану разним есенским учењима о анђелима и месији, као и почецима гностичких јереси. У таквој ситуацији њима се, сасвим природно, јерусалимски храм са левитским култом и свештенством учинио као нешто сигурно, одређено, и што је најважније не гоњено. За то место везана је не само вера њихових отаца, већ и цела њихова историјска прошлост. То је апостол Павле све добро знао, па је стога уложио много труда, сву своју апостолску и проповедничку снагу, да би том интелектуалном и теолошки високообразованом кругу у Ефеској цркви изложио праву науку и њоме одбио све узроке који су ову цркву узнемиравали.

То су сви разлози који су нас навели на идеју да се адресати посланице Јеврејима налазе у Ефеској цркви. Она није сасвим нова; заступали су је и ранији научници које смо споменули, али сваки на свој начин, сваки другим аргументима. Наша расправа ову хипотезу излаже у новој форми, постављеној на нове основе, тако да у цео проблем уноси нову вероватноћу — иако само вероватноћу.

Zusammenfassung

Dr. EMILIJAN M. ČARNIĆ

ZUR FRAGE DER ADRESSATEN DES HEBRÄERBRIEFES

Im Endteil der Abhandlung über die Adressaten des Hebräerbriefes unternimmt der Verfasser eine kritische Durchsicht der Hypothese von Rom, Antiochia, Chesaria, Zypern, Alexandria, Chorintus als Orte der

¹¹⁶ W. Loch, Timothy (Hastings Dictionary of the Bible).

¹¹⁷ Д. Стефановић, о. с. 65.

¹¹⁸ D. A. Schlatter, о. с. 32.

¹¹⁹ D. J. Weiss, Das Urchristentum. Göttingen 1917, 603.

¹²⁰ Th. Zahn, Das Evangelium des Johannes. Leipzig 1921, 20.

Adressaten und entscheidet sich für die Ansicht, die Adressaten seien eine judenchristliche Gruppe in der Epheser Kirche. Auf Kleinasien, besonders auf Ephes weisen selbst die Angaben aus dem Sendbrief hin, woraus ersichtlich ist, daß seine Adressaten alte Christen aus dem Judentum sind, die mit verschiedenen Judenlehren bekannt und von ihnen, besonders von den Essener Vorstellungen über Messias und Engel, die es in Kleinasien in besonders hohem Grade gab, verwirrt waren. Diesen Gesichtspunkt unterstützt auch die kirchliche Tradition von den Beziehungen des Apostels Paulus zu der Epheser Kirche, Timotheus' Herrschaft in Ephes als Bischof, zur Zeit, wo der Sendbrief an die Juden geschrieben wurde.

Резюме

Др ЕМИЛИЯН М. ЧАРНИЧ

ВОПРОС АДРЕСАТА ПОСЛАНИЯ К ЕВРЕЯМ

В завершительной части дискуссии о адресатах Послания к Евреям автор даёт критический обзор гипотезы о Риме, Антиохии, Кесарии, Кипре, Александрии, Коринфе, как мест адресата и становится на точку зрения что помянутые адресаты являются некой иудеохристианской группой в Ефеской церкви. На Малую Азию, а особо на Ефес указывают данные, вытекающие из самого послания, из которого видно что его адресаты суть древние христиане из иудейства, которым были известны разные иудейские учения, которыми они были сбиты с толку, особенно ессенскими понятиями о мессии и об ангелах, каковые в то время существовали в Малой Азии в большом размере. Этот взгляд подкрепляет и церковная традиция: связь апостола Павла с Ефеской церковью, епископство Тимофея в Ефесе и время когда само послание к Евреям было написано.